

Η ΠΕΡΙ ΠΛΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (*)

Υπό ΝΕΣΤΟΡΟΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΔΗΣ

- § 1. Έννοια τῆς πλάνης.
- § 2. Αἷτια τῆς πλάνης.
- § 3. Πλάνη καὶ αἰσθήσεις.
- § 4. Αἰσθήσεις καὶ νόησις.
- § 5. Γνώσις καὶ νόησις.
- § 6. Ἡ πλάνη κατὰ τὴν πορείαν τῆς γνώσεως.
- § 7. Συμπεράσματα περὶ πλάνης.

§ 1. Έννοια τῆς πλάνης

Θεμελιώδης έννοια εἰς τὴν περὶ πλάνης διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ έννοια τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἀλήθεια δὲ μιᾶς σκέψεως συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀνταποκρίνεται αὕτη πρὸς τὰ πράγματα (1). Τὰ πράγματα ἄρα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ καθορίσουν ἐάν μία σκέψις εἶναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐκκινῶμεν. Ὅχι ἐπειδὴ σκεπτόμεθα ὀρθῶς ὅτι ὁ Α εἶναι λευκός, οὗτος εἶναι λευκός, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Α εἶναι λευκός σκεπτόμεθα ὀρθῶς περὶ τούτου (2).

Τὰ πράγματα εἶναι εἴτε ἀπλᾶ εἴτε σύνθετα. Ἐκ τούτων τὸ ἀπλοῦν πρᾶγμα ὑπάρχει κατὰ ἓνα ὀρισμένον τρόπον καὶ ἂν μὴ κατ' αὐτόν, τότε δὲν ὑπάρχει (3). Κατὰ συνέπειαν τὸ ἀπλοῦν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀληθές ἢ ψευδές, ἀλλ' ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει (4). Ἀντιστοίχως δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν πλανᾶται περὶ τοῦ ἀπλοῦ πρᾶγματος, ἀλλ' εἴτε τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ φάσκει περὶ τούτου, εἴτε τὸ ἀγνοεῖ (5).

Ἀφ' ἑτέρου τὸ σύνθετον πρᾶγμα ὑπάρχει μὲν ὅταν δύο πράγματα εἶναι ἠνωμένα, δὲν ὑπάρχει δὲ ὅταν εἶναι διηρημένα (6). Ἡ σκέψις δύναται νὰ θεωρήσῃ τὰ δύο αὐτὰ πράγματα εἴτε ὡς ἠνωμένα εἴτε ὡς διηρημένα. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται τὰ ἠνωμένα ὡς ἠνωμένα καὶ τὰ διη-

* Παραθέτομεν κατωτέρω τὸ πρῶτον τμήμα λίαν ἐνδιαφερούσης εδρυτέρας μελέτης τοῦ κ. Ν. Κουράκη, ἧς τὸ δεύτερον μέρος θέλομεν δημοσιεύσει προσεχῶς.

1. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμηνείας ΙΧ, 19α33: «οἱ λόγοι ἀληθεῖς ὥσπερ τὰ πράγματα». Πρὸλ. O. H a m e l i n, Le Systeme d'Aristote (publié par L. Robin), Paris 1932, σ. 160. Ἐπίσης L. B o u r g e y, Observation et Expérience chez Aristote, Paris 1955, σ. 43 καὶ I. H. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, Ἡ πλάνη περὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς παροχής, Ἀθήνα, 1954, σ. 40.

2. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 8 - 10.

Τούτο συμβαίνει διότι τὰ πράγματα εἶναι πρότερα καθ' ὑπόστασιν ἔναντι τῶν σκέψεων μας: Ἀριστ. Κατηγορημάτων VII, 7 β 24 ἐπ. Πρὸλ. H i p. G. A p o s t l e, Aristotle's Metaphysics, Indiana Univ. Press, USA 1966, σ. 363 (σημ. 5).

3. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1052α1: «τό δὲ ἐν, εἴπερ δν οὕτως, ἔστιν· εἰ δὲ μὴ οὕτως, οὐκ ἔστιν».

4. A p o s t l e, op. cit., σ. 364 (σημ. 16).

5. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 35 - 36: «Ὅσα δὴ ἔστιν ἕπερ εἶναι τι καὶ ἐνεργεῖα, περὶ ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀπατηθῆναι ἀλλ' ἢ νοεῖν ἢ μῆ». Εἰς ἄλλο ὁμοῦς σημείον τῶν Μ.τ.φ. σημειοῦται: «Τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ δν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ δν εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ δν εἶναι καὶ τὸ μὴ δν μὴ εἶναι ἀληθές» (Μ.τ.φ. Γ, 7, 1011 β 30 - 32).

6. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 21 - 24: «οὗ γὰρ ἔστι σύνθετον, ὅστ' εἶναι μὲν ὅταν συγκένηται, μὴ εἶναι δ' ἐάν διηρημένον ἢ, ὥσπερ τὸ λευκὸν ἔξυλον ἢ τὸ ἀσύμμετρον τὴν διάμετρον».

ρημένα ὡς διηρημένα, ὀρθολογίζεται (7). Ἀντιθέτως δὲ πλανᾶται ὅταν σκέπτεται περὶ τοιούτων πραγμάτων κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς ἐκεῖνον κατὰ τὸν ὁποῖον ὑφίστανται (8).

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ τοιαῦτα πράγματα εἶναι πάντοτε ἠνωμένα ἢ πάντοτε διηρημένα, ἢ περὶ τούτων γνώμη εἶναι πάντοτε ὀρθή ἢ ἐσφαλμένη (9). Ἐφ' ὅσον ὅμως τὰ πράγματα εἶναι ἄλλοτε ἠνωμένα καὶ ἄλλοτε διηρημένα καὶ ἢ περὶ τούτων γνώμη εἶναι ἄλλοτε ὀρθή καὶ ἄλλοτε ἐσφαλμένη (10).

Ὅθεν ἀπὸ ὄντολογικῆς πλευρᾶς ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πλάνη δύναται νὰ ὑπάρχουν ἐκεῖ ὅπου ὑφίσταται «σύνθεσις τις ἢ ἤδη νοημάτων ὥσπερ ἐν ὄντων» (11), ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ νόησις τῶν ἀσυνθέτων πραγμάτων δὲν ὑπόκειται εἰς πλάνην.

Ἀντιστοίχως, ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς, ἐφ' ὅσον αἱ λέξεις παραμένουν ἀσύνδετοι, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πλάνη δὲν δύναται νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν (12). Μόνον ἡ σύζευξις τῶν λέξεων καὶ ὁ σχηματισμὸς προτάσεων θετικῶν ἢ ἀποφατικῶν συνθεσμένων διὰ ρήματος (13) δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πλάνην (14). Μία ἀσύνδετος λέξις ἢ ἐκφρασις (π.χ. ἄνθρωπος, τρέχει) δὲν εἶναι οὔτε ἀληθῆς οὔτε ψευδῆς.

§ 2. Αἷτια τῆς πλάνης

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι αἱ αἰτίαι διὰ τὰς ὁποίας συνδέομεν νοήματα—ἢ καὶ τὰς λέξεις αἱ ὁποῖαι τὰ ἐκφράζουν—κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀλήθειαν; Ποῦ ὀφείλεται ἡ πλάνη;

Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ πλείσται τῶν πλανῶν εἶναι «εὐλογοί» (15), εὐεξήγητοι καὶ ἐπιτρέπουν

7. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 3 - 6: «ὅστ' ἀληθεῖσι μὲν ὁ τὸ διηρημένον οἰόμενος διηρηθείη καὶ τὸ συγκείμενον συγκεῖσθαι, ἐψευσταὶ δὲ ὁ ἐναντίας ἔχων ἢ τὰ πράγματα».

8. Κ. Δ. Γ ε ω ρ γ ο ὦ λ η, Ἀριστοτέλης ὁ Σταγίριτης, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 170. Ἐνίοτε ἡ τοιαύτη πλάνη δύναται νὰ προκληθῇ ἔστω καὶ ἂν γνωρίζωμεν τὴν έννοιαν τῶν δύο κατ' ἕκαστον πραγμάτων, τὰ ὁποῖα συνεισνοῦμεν: Ἀριστ. Τέχνης Ρητορικῆς Β, 24, 1401α32 καὶ Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων XX, 177α35 ὡς καὶ IV, 168 α 23 ἐπ.

9. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 14 - 19.

10. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Θ, 10, 1051 β 14 - 19.

11. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VI, 430 α 28.

12. Ἀριστ. Κατηγορημάτων X, 13 β 10: «ὅλως δὲ τῶν κατὰ μῆμελιαν συμπλοκῆν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθές οὔτε ψεῦδος ἔστιν».

13. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμηνείας X, 19 β 13.

14. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμηνείας I, 16 α 13: «περὶ γὰρ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν ἔστι τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές». Τὴν αὐτὴν περίπτωσιν διατύπωση βλ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Β, 4, 1027 β 22 - 23. Πρὸλ. Ἀριστ. Περὶ Ἑρμηνείας IV, 17 α 1 ἐπ. Διὰ τὴν ἐκφράσιν τὴν έννοιαν τῆς πλάνης ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ συνήθως τὸν ὄρον «ἁμαρτία» (βλ. διαστολήν «ἁμαρτίας» - «κακίας» ἐν Ἀριστ. Ἠθικῶν Νικομάχεια Η, 6, 1148 α 2 ἐπ.). Ὅμοίως χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «ἀπάτη», ἂν καὶ ἐῶν ὑπάρχει ἐνίοτε ὁ ὄρος τις (πρὸλ. Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων VII, 169 α 23 ἐπ.), ἐνῶ ἐπὶ ἁμαρτίας ὄρος δὲν ὑπάρχει (Ἀριστ. Τέχνης Ρητορικῆς Α, 13, 1374 β 8). Τὸν ὄρον «πλάνη» σπανίως χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, πρὸς δὴ ἡμισὶν ἀβεβαιότητος (Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. Α, 1, 1094 β 20).

15. P. A u b e n q u e, Le problème de l'être chez Aristote (Essai sur la Problematique Aristotelicienne), Paris 1962, σ. 86.

τουλάχιστον να αντιληφθῶμεν διὰ ποίου τρόπου υπεισηλθον εἰς τὸ πνεῦμα (16). Ἀποκλείεται ὅθεν κατ' ἀρχὴν ἢ πλάνη νὰ ὀφείλεται εἰς ὀργανικὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (17). Συνήθως ἢ πλάνη ὀφείλεται εἰς «ἰδίαν ὀρμὴν» (18), ὡς ἐκ τῆς ὁποίας προσθέτομεν ἢ ἀφαιροῦμεν κάτι εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀντιλήψεώς μας (19) καὶ ὑπερβαίνοντες γενικῶς τοῦτο (20) χάνομεν τὴν ἐπαφὴν πρὸς αὐτό (21). Ἐνῶ δηλαδὴ κατὰ κανόνα αἱ προθέσεις μας εἶναι ὀρθαί, ἢ ἀποκρυστάλλωσις τῶν δυνατῶν νὰ τὰς προδώσῃ (22).

Ἀλλὰ πέραν τῆς ψυχικῆς ταύτης ὀρμῆς ἢ πλάνης δύναται πολὺ περισσότερον νὰ ὀφείλεται εἰς ἑλλιπῆ γνῶσιν τῶν πραγμάτων (23) καὶ ἑλλιπῆ ἐξοικειώσιν πρὸς τὴν σημασίαν τῶν λέξεων (24). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθές ἀπὸ τὸ ὁμοίον του (π.χ. τὸ χρυσοῦν ἀπὸ τὸ ἐπίχρυσον ἀντικείμενον) (25), ἰδίᾳ ἐπὶ ἀοριστίας (26), ἐκφέρομεν κρίσιν μὴ ἀναποκρινομένην πρὸς τὰ πράγματα.

§ 3. Πλάνη καὶ αἰσθήσεις

Ἐφ' ὅσον ἢ πλάνη εἰς πλείστας περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς ἑλλιπῆ γνῶσιν, εὐλογον γεννάται τὸ ἐρώτημα διὰ τίνος μέσου κτῶνται αἱ γνώσεις. Τὸ ζήτημα ἔχει σημασίαν ὄχι μόνον διότι ἀποκαλύπτει τὴν πορείαν τῆς γνώσεως, ἀλλὰ κυρίως διότι ἐντοπίζει ποῖα ἐκ τῶν μέσων τούτων παρέχουν ἀληθεῖς ἐνδείξεις περὶ τῶν πραγμάτων καὶ ποῖα ἀντιθέτως μᾶς ὀδηγοῦν εἰς πλάνην.

Κατὰ γενικὴν ἀρχὴν, ἀντιλαμβανόμεθα τὸ αἰσθητὸν πρᾶγμα καλύτερον ὡς ἀπλοῦν παρά ὡς ἀναμειγμένον με' ἄλλο τι (27). Δι' ὃ καὶ ἀντι-

16. J. M. Le Blond, *Eulogos et l'argument de convenance chez Aristote*, Paris 1938 σ. 30. Πρὸς τοῦ ἰδίου, *Logique et Méthode chez Aristote*, Paris 1939, IIe partie, ch. II § 2.

17. P. Aubenque, *op. cit.* σ. 84: «Il est caractéristique qu'Aristote n'invoque jamais, pour expliquer les erreurs, un vice fondamental de l'esprit humain».

18. Σμπλικίου, «Εἰς τὸ Γ τῶν περὶ Ψυχῆς Ἀριστοτέλους Ἰγρόμημα», Βερολίνον 1882, 58 γ 22. Καὶ ἡ συγκρίσις θὰ ἤδυνάτο νὰ θεωρηθῆ ὡς τοιαύτη ὀρμὴ, δυναμένη νὰ δηγήσῃ εἰς πλάνην: «ῥαδίως ἀπατώμεθα περὶ τὰς αἰσθήσεις ἐν ταῖς πάθεσι δυντες» (Ἀριστ. Περὶ Ἐνοπιῶν, II 460 β 3-4). Πρὸς Ἀριστ. Ἠθ. Νικομάχεια Γ, 10, 1115 β 15 ἐπ.

19. Σμπλικίου *op. cit.* 58 γ 32-33. Πρὸς Ἀριστ. Ἠθ. καὶ Μεγάλα I 17, 1189 β 18 ἐπ.

20. L. Bourgey, *op. cit.*, σ. 45.

21. P. Aubenque, *op. cit.* σ. 85.

22. P. Aubenque, *op. cit.* σ. 86.

23. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ, 3, 1005 β 15: «περὶ ἃ μὴ γνωρίζουσιν, ἀπατῶνται πάντες». Πρὸς Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XVI, 79 β 23 καὶ Ἀριστ. Ρητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον, IV, 1427 α 34-35. Συνήθως μάλιστα ἢ τοιαύτη ἑλλιπὴς γνῶσις δὲν καθίσταται ἀντιληπτή: Ἀριστ. Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως, II 452 β 27 καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, II, 71 β 14. Κατ' Ἀραβαντινὸν (*op. cit.* 40) οἱ ὅροι ἐσφαλμένη γνῶσις καὶ ἄγνοια εἶναι κατ' οὐσίαν μεταξὺ τῶν ταυτόσημοι (πρὸς Πλάτ. Θεαίτ. 192c).

24. Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων I 165 α 16-17: «οἱ τῶν ὀνομάτων τῆς δυνάμεως ἀπειροὶ παραλογίζονται καὶ αὐτοὶ διαλεγόμενοι καὶ ἄλλων ἀκούοντες».

25. Πρὸς Ἀριστ. Περὶ Σοφιστ. Ἐλέγχων I, 164 β 25.

26. Ἀριστ. Ἠθ. καὶ Μεγάλα I, 17, 1189 β 18 ἐπ.: «ἀλλ' ἐν οἷς ἤδη ἀοριστὸν ἐστὶ πὸ ὡς δεῖ, ἐνταῦθα ἢ ἁμαρτία».

27. Ἀριστ. Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν VII, 447 α 18

στοίχως πλανώμεθα ὀλιγώτερον περὶ τὰ ἀπλᾶ παρά περὶ τὰ σύνθετα αἰσθητὰ πρᾶγματα (28). Ἡ δὲ πλάνη ὡς εἶδομεν καθίσταται ἀνύπαρκτος ὅταν τὸ πρᾶγμα εἶναι στοιχειωδῶς ἀσύνθετον.

Συνήθως τὰ αἰσθητὰ πρᾶγματα δὲν ἀπαντοῦν καθ' ἑαυτὰ εἰς τοιαύτην μορφήν (29). Δι' ὃ καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀγθῶμεν περὶ τούτων εἰς πλάνην, ἰδίως ὅταν τὰ αἰσθητὰ προσμειγνύνται με' στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος. Οὕτω αἱ αἰσθήσεις δύναται νὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς ἐσφαλμένας ἐντυπώσεις (30) εἴτε μὴ ἐμφανίζουσαι πάντοτε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον (31), εἴτε διότι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἔχει δυνητικὴν ὑπόστασιν μὴ ἐνεργοποιουμένην (32), εἴτε διότι ἢ ὑπόστασις αὐτὴ ἐνεργοποιεῖται μὲν ἀλλὰ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων (π.χ. ἐλάχιστοι ποσότητες) (33) εἴτε διότι ἢ ἴδια ἢ ἐμφάνισις τῶν πραγμάτων εἶναι ἐνίοτε ψευδής (π.χ. μέγεθος ἡλίου, ἔνθα ἢ παρουσιαζομένη εἰκὼν κρίσιν μὴ ἀληθῆς διὰ τὴν αἰσθησὶν καὶ ἀληθῆς διὰ τὴν ὑπόληψιν) (34).

Εἰς τὰς πλείστας ὁμοῦ τῶν περιπτώσεων τούτων ἢ ἀφομοιώσις τῶν φαινομένων κατόπιν συνεχῶς παρατηρήσεως (35) καὶ κριτικῆς σκέψεως (36) δύναται νὰ ἀποτρέψῃ τὴν πλάνην. Ὑπὸ τὸ πρίσμα δὲ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης διεκήρυξεν ὅτι ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψις εἶναι κατὰ κανόνα ἀληθῆς (37).

ἐπ.: «ἐλάχιστον μᾶλλον ἐστὶν αἰσθάνεσθαι ἀπλοῦ ὄντος ἢ κεκραμένου, ὡς οἶνον ἀκράτου ἢ κεκραμένου» πρὸς Ἀριστ. Τοπικῶν VII, V, 155 α 6.

28. O. Hamelin, *op. cit.* σ. 160.

29. Πάντως τὸ «δόγμα τῆς ἀπλότητος» δύναται καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων αἰσθητῶν νὰ εὖρη ποιῶν τινα ἐφαρμογήν. Οὕτω ἢ περὶ αἰσθητῶν ἀντιλήψις εἶναι ἀκριβέστερα μὲν ἐφ' ὅσον γίνεται ὑπὸ μιᾶς μόνον αἰσθήσεως οἰκείας εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς (Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 β 19 καὶ Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν IV, 442 β 9. Πρὸς O. Hamelin, *op. cit.*, σ. 377 καὶ Σμπλικίου, *op. cit.* 60 ν 14 ἐπ., ὡς καὶ Ioannis Philoponi, In Aristotelis de Anima libros Commentaria, Βερολίνον 1897, p 7 ν 34 ἐπ.), ἦττον δὲ ἀκριβῶς ὅταν τὸ ἀντικείμενον γίνεται ἀντιληπτὸν ὑπὸ πλείστων αἰσθήσεων ἀπὸ κοινῆς (ὡς π.χ. ἐπὶ μεγέθους: Ἀριστ. Περὶ Ἐνοπιῶν I, 458 β 6). Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν δὲν ὑπάρχει εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον (Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, I, 425 α 14), ἀλλὰ αἱ αἰσθήσεις ἐνεργοῦν ἀπὸ κοινῆς (αὐτῶν 425 β 1) ὡς μία αἰσθησις (Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν VII, 448 β 26 ἐπ. Πρὸς X. Γιερόδ., Ἡ μεταφυσικὴ καὶ ψυχικὴ ἐλλάτης παρ' Ἀριστοτέλει, Ἀθήναι 1935, σ. 28).

Ἀκόμη ὀλιγώτερον ἀκριβῆς εἶναι τέλος ἢ δι' αἰσθήσεως ἀντιλήψις ὅταν αὕτη γίνεται παρεπιπτόντως («ὡς ὅτι Κλέωνος υἱὸς ὁ λευκός»: Σμπλικίου, *op. cit.*, 60 ν 14 ἐπ. καὶ Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς II, VI, 418 α 20).

30. L. Bourgey, *op. cit.*, σ. 80.

31. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ, 5, 1009 β 8-11.

32. Ἀριστ. Περὶ Ἐρμηνείας, XII, 21 β 13 ἐπ. Πρὸς G. R. G. Mure, Aristotle, New York 1962, σ. 113.

33. Περὶ Ψυχῆς, VI, 446 α 4 καὶ Ioannis Philoponi, *op. cit.*, p 7 ν 47. Αἱ νὰ γίνον ἀντιληπτὰ τοιαῦτα ἀντικείμενα θὰ ἀπῆρτετο ἴσως «une perception plus fine que la notre» (L. Bourgey, *op. cit.*, σ. 109).

34. Σμπλικίου, *op. cit.*, 59 ν 32 καὶ Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, III, III, 428 β 3: «φαίνεται δὲ καὶ ψευδῆ, περὶ ὧν ἅμα ὑπόληψιν ἀληθῆ ἔχει, ὡς φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, πεπιστευταὶ δ' εἶναι μείζον τῆς οἰκουμένης».

35. L. Bourgey, *op. cit.*, σ. 144.

36. L. Bourgey, *op. cit.*, σ. 47: «on ne doit pas assimiler sans réflexion critique l'apparence immédiate et la réalité des choses».

37. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 α 11. Πρὸς τὴν

§ 4. Αἰσθήσις καὶ Νόησις

Διὰ τῆς αἰσθήσεως (38) γνωρίζομεν μόνον τὸ καθ' ἕκαστον (39), καὶ δὴ τὸ καθ' ἕκαστον ἐν δεδομένῳ χρόνῳ (τὸ παρὸν) (40) καὶ τόπῳ (41).

Διὰ τὴν ἀποκτήσωμεν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίσωμεν τὴν αἰτίαν τῶν (42). Ἡ δὲ αἰτία γιγνώσκεται διὰ τοῦ καθολικοῦ συσχετισμοῦ μεταξὺ τῶν γεγονότων (43). Διὰ τὴν ἐπιστήμην ἀπαιτεῖται ὅθεν μία γενικὴ θεωρησις τῶν πραγμάτων (44), μία γνῶσις τοῦ καθόλου, αὐτοῦ δηλαδὴ τὸ ὅποιον «αἰεὶ καὶ πανταχοῦ» ὑπάρχει (45). Τὴν γνῶσιν ταύτην δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσουν αἱ αἰσθήσεις. Ἐν πρώτοις αἱ αἰσθήσεις δὲν παρέχουν γνῶσιν τοῦ καθόλου, ἀκριβῶς διότι ἀντικείμενόν των εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον (46). Ἐπὶ πλέον δέ, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (47) εἰς οὐδεμίαν τῶν αἰσθήσεων ἀποδίδομεν χαρακτηριστὰ ἐπιστήμης, μολοντί αὐταὶ εἶναι αἱ κυριώτεροι πηγαὶ τῶν γνώσεών μας ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα, διότι αἱ αἰσθήσεις δὲν μᾶς λέγουν τὸ διατί περὶ τινος πράγματος, δηλ. δὲν μᾶς λέγουν διατί τὸ πῦρ εἶναι θερμόν, ἀλλὰ μόνον ὅτι εἶναι θερμόν.

νεωστὶ δημοσιευθεῖσαν ἔργασίαν: D. Andriopoulos, The two phase activity Theory of Aristotle's perception, «Πλάτων» 1968, σ. 45 ἐπ.

38. Ἡ αἰσθήσις ὁρίζεται ὡς τὸ «κινεῖσθαι τε καὶ πάσχειν» (Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, II, V, 416 b 33), τοιαύτη δὲ κατάστασις δημιουργεῖται ἀπὸ ἐκείνου τὸ ὅποιον κινεῖ καὶ ποιεῖ (π. γ. ἤχος: αὐτόθε III, II, 426 a 7). Ἄρα διὰ τὴν δημιουργίαν αἰσθήσεως ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία τοῦ αἰσθητοῦ (ibid II, V, 417 b 25). Ἀντιθέτως ὁ νοῦς ὡν δυνατικῶς ταυτίζεται πρὸς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψεως (ibid III, IV, 429 b 31: «δυνάμει πῶς ἐστὶ τὰ νοητὰ ὁ νοῦς»), δὲν ἔχει ἀνάγκην τοιαύτης παρουσίας τοῦ πράγματος καὶ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ ὡς αἰεὶ τὸ ἐπιθυμῆται (ibid II, V, 417 b 23. Πρὸς J. B. Saint-Hilaire, De la Logique d'Aristote, Paris 1838, II, σ. 22).

39. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XVIII, 81 b 6: «τῶν γὰρ καθ' ἕκαστον ἡ αἰσθήσις». Ὁμοίως: Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς, II, V, 417 b 22 καὶ Ἀριστ. Ἠθικά Νικομάχεια H, 5, 1147 a 29, ὡς καὶ Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά, A, 1, 981 b 10.

40. Ἀριστ. Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως I, 449 b 15.

41. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XXI, 87 b 30: «ἀλλ' αἰσθάνεσθαι γε ἀναγκαῖον τότε τι καὶ ποῦ καὶ ὅν».

42. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, II, 71 b 31: «τότε ἐπιστάμεθα ὅταν τὴν αἰτίαν εἰδῶμεν». Ὁμοίως Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A 8λ. 2, 994 b 33 «τότε γὰρ εἰδέναι οἰόμεθα ὅταν τὰ αἰτία γνωρίσωμεν». Πρὸς ἀρθρον «Ἀριστοτέλης» τοῦ Ἐμμ. Ροῦβου εἰς τὸ ἐξάτομον Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν (1839-1898) τ. 6, σ. 278-289 ὡς καὶ ἐπανέλαβον τούτου ἐν περιόδ. «Ἐρευνα» τ. 12 (Δεκ. 1927) σ. 18. Ἐπίσης βλ. P. Grenet, Aristote ou la raison sans mesure, Paris 1962. σ. 39: «On dit qu'il y a «science» [...] quand l'objet concret, quel qu'il soit, est par nous rattaché consciemment et explicitement à ce qui le fait nécessairement être ce qu'il est».

43. A. E. Taylor, Aristotle, New York 1952, σ. 34 ἐπ.

44. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς II, V, 417 b 23 καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XXXI, 87 b 37: «ἡ δ' ἐπιστήμη τῆς τῶ καθόλου γνωρίζειν ἐστίν». Πρὸς L. Bourgey, op. cit., σ. 113: «il nous semble légitime de parler d'un commencement de la science positive dès que l'homme ne se borne plus à être un simple collectionneur de faits, mais s'aperçoit que des règles précises et difficiles président à la toute première démarche de la connaissance rigoureuse».

45. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XXXI, 87 b 33.

46. Ibid, 87 b 31. Κατ' ἐξαιρέσειν καὶ ἡ αἰσθήσις παρέχει γνῶσιν τοῦ καθόλου διὰ παρατηρήσεως ἐπανειλημμένων περιπτώσεων (ibid 88 a 2).

47. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 1, 981 b 10 ἐπ.

Μέτρον («ἀρχή») τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως εἶναι ὁ νοῦς (48). Διὰ τοῦ νοῦ συνδέομεν τὰ καθ' ἕκαστον φαινόμενα (49), ἀποκτῶμεν καθολικὴν ἀντίληψιν περὶ τούτων καὶ ἀποκαλύπτομεν τὰς αἰτίας τῶν. Καὶ ἐδῶ ὅμως ὁ ρόλος τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἀμελητέος. Ὅχι μόνον διότι δὲν δύναμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν καθολικὴν ἀντίληψιν χωρὶς νὰ ἐκκινήσωμεν ἀπὸ τὰ καθ' ἕκαστον αἰσθητὰ (50), ἀλλὰ διότι αὕτη αὕτη ἡ καθολικὴ φύσις τῶν πραγμάτων ἐνυπάρχει εἰς τὰ καθ' ἕκαστον (51) καὶ διότι, ἐπὶ πλέον, τὸ διὰ τῆς λογικῆς πόρισμα πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον αἰσθητὰ.

§ 5. Γνώσις καὶ Νόησις

Οὕτω ἡ πορεία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἀρχεται μὲ τὰ καθ' ἕκαστον αἰσθητὰ πράγματα (τὰ εἰς τὸ ἄτομον γνώριμα) (52), μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἰς τὸν ὅποιον ζῶμεν (53). Βαθμιαίως, δέ, διὰ μνημονικῆς συγκρατήσεως (54) καὶ νοητικῆς ἐπεξεργασίας (55) τῶν ἐμπειριῶν τὰς ὁποίας κατ' ἐπανάληψιν παρέχουν αἱ αἰσθήσεις (56), φθάνομεν εἰς μίαν ἀκριβῆ ἀντίληψιν αὐτοῦ τὸ ὅποιον συμβαίνει («ἐμπειρία») (57). Χρησιμοποιούντες δὲ ὡς θάσιον τὸ ὑλικόν τῆς ἐμπειρίας προχωροῦμεν ὀλοῦν εἰς ἀπλούστερα καὶ πλέον ἀπομεμακρυσμένα τῶν αἰσθητῶν πράγματα (58), μέχρις οὗτο φθάνομεν οὕτω εἰς τὰ ἀσύνθετα πράγματα («ἀμερῆ») (59), τὰ κατὰ φύσιν γνώριμα (60), τὰ ὁποία ἀποτελοῦν τὴν πρώτην αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τοῦ πράγματος. Τὰ τοιαῦτα ἀσύνθετα, ὡς ἀποτελοῦντα τὴν κορυφὴν μῆς πυραμίδος ὅπου ὄρισμένα ἀλήθεια ἀπορρέουν ἀπὸ ἄλλας ἀπλουτέρας ἀληθείας (61), ἐξ οὐδενός πράγματος προέρχονται καὶ εἶναι ἀναπόδεικτα. Δι' ὅ καὶ ἀποτελοῦν ταῦτα ἀντικείμενον ὅχι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως (62), ἡ ὁποία κινεῖται θάσει ἀποδείξεων, ἀλλὰ μῆς εἰδικῆς διαισθητικῆς μορφῆς κατανοήσεως (intuitive Art der

48. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XXIII, 85 a 2 καὶ I, XXXIII, 88 b 36. Πρὸς L. Bourgey, op. cit. σ. 53.

49. J. B. Saint-Hilaire, op. cit., II σ. 17.

50. Ἀριστ. Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν, VI, 445 b 16: «οὐδὲ νοεῖ ὁ νοῦς τὰ ἐκτὸς μὴ μετ' αἰσθήσεως ὄντα». Πρὸς L. Bourgey, op. cit., σ. 48.

51. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VIII, 432 a 3-6: «ἐπεὶ δὲ οὐδὲ πρῶγμα οὐθέν ἐστὶ πρὸς τὰ μεγέθη, ὡς δοκεῖ, τὰ αἰσθητὰ κωφωρισμένα, ἐν τοῖς εἰδῶσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ ἐστὶ, τὰ τε ἐν ἀναρρέσει λεγόμενα, καὶ ὅσα τῶν αἰσθητῶν ἔξαις καὶ πάθη». Πρὸς Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XVIII, 81 b 1 ἐπ.

52. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 b 5 ἐπ. Ἐπίσης Ἀριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 184 a 9 ἐπ. καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, II, 72 a 1 ἐπ.

53. La notion de Propriété dans les Topiques, par G. Verbeke (ἐν Aristotle on Dialectic, The Topics: Proceedings of the Symposium Aristotelicum, Edited by G. E. L. Owen, Oxford 1968) σ. 266.

54. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 1, 980 b 29 ἐπ.: «γίγνεται δ' ἐκ τῆς μνήμης ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις αἱ γὰρ πολλὰ μνήμει τοῦ αὐτοῦ πράγματος μῆς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσιν».

55. L. Bourgey, op. cit., σ. 144.

56. L. Bourgey, op. cit., σ. 50.

57. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά A, 1, 981 a 31: «οἱ μὲν γὰρ ἐμπειροὶ τὸ ὅτι μὲν ἴσασιν, διότι δ' οὐκ ἴσασιν». Ἐπίσης Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων II, XIX, 100 a 6 ἐπ. Πρὸς J. H. Randall II, Aristotle, Columbia Univ. Press. 1962, σ. 97.

58. Πρὸς ὁποσῆμ. 52.

59. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων II, XIX, 100 b 2.

60. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 3, 1029 b 10.

61. Taylor, op. cit., σ. 36.

62. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων, II, XIX, 100 b 10.

Erkenntnis (63). Αύτη ομοιάζει πρὸς τὴν δι' αἰσθήσεων ἀντίληψιν περισσότερο ἀπὸ ὅτι πρὸς τὴν συζητητικὴν νόησιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι εἶναι ἐν εἶδος διανοητικῆς ἐνοράσεως, μίᾳ καθαρᾷ ἐπαφῇ καὶ φάσει (64). Τὴν διαισθητικὴν ταύτην μορφήν κατανοήσεως ἥτις ἀποφαίνεται περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει σοφίαν (65) ἀποφαίνεται δὲ περὶ αὐτῆς ὅτι εἶναι «ἀληθεστέρα» καὶ αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως (66).

§ 6. Ἡ πλάνη κατὰ τὴν πορείαν τῆς γνώσεως

Ἡ ὅλη αὐτὴ ἐκθεσις τῆς πορείας τῆς γνώσεως δεικνύει ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένοι μορφᾶι γνώσεως καὶ ἀντιστοίχως ὀρισμένοι μορφᾶι πλάνης. Οὕτω: Ὑπάρχει ἐν πρώτοις ἡ γνώσις τῶν καθ' ἑκάστον αἰσθητῶν. Ταῦτα, ὑπὸ τὰς ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας εἶδομεν, δίδουν συνήθως ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ πράγματος καὶ συνεπῶς δὲν ὀδηγοῦν εἰς πλάνην. Περαιτέρω, καθ' ὅλην τὴν πορείαν μέχρι τῆς τελικῆς γνώσεως ὁ νοῦς διαδραματίζει θεσικὸν ρόλον, μικρότερον εἰς τὰ πρώτα στάδια, ὁπότε ἐπαφιέμεθα εἰς τὴν ἐξ αἰσθήσεων ἀντίληψιν καὶ μεγαλύτερον ἀργότερον, ὅταν συνδυάζωμεν τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεις. Ἀντιστοίχως ὅθεν, ὅσον περισσότερο προχωροῦμεν πρὸς τὰ ἄλλα, τὰ «πρώτα», τόσο περισσότερο ὑπάρχει κίνδυνος νὰ πλανηθῶμεν. Ἐφ' ὅσον ὁμῶς φθάσωμεν πράγματι εἰς τὰς ἀνωτέρας θαυμάσιαις τῆς γνώσεως, ἡ πλάνη κατ' ἀρχὴν ἀποκλείεται. Τοῦτο συμβαίνει ἄφ' ἑνὸς ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναπόδευκτοι καὶ εἴτε τὰς ἀντιλαμβανόμεθα εἴτε ὄχι, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως («ἐπιστήμης»), ἡ ὁποία ἀφορῶσα εἰς πράγματα «ἀναγκασία», μὴ δυνάμενα δηλ. νὰ ἔχουν ἄλλως (67), ἀπαξ κτηθεῖσα παραμένει ὡς πρὸς ἑαυτὴν ἑσαεὶ ἀληθῆς (68). Ἀντιθέτως ὁμῶς ἐπὶ πραγμάτων

63. W. J a e g e r, Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung, Berlin 1952, σ. 212. Ἡ ὅλη αὐτὴ πορεία τῆς γνώσεως ἐκ τῶν καθ' ἑκάστον αἰσθητῶν πρὸς τὰ καθόλου νοητὰ καλεῖται ἐπαγωγή (Ἀριστ. Τοπικῶν I, XII, 105 α 14), ἡ ἀντίστροφος δὲ πορεία ἐκ τῶν καθόλου πρὸς τὰ καθ' ἑκάστον ὀνομάζεται συλλογισμὸς (Ἀναλυτικῶν Προτέρων I, XXVII, 43 β 14 ἀκριβέστερον ὀρισμὸν τοῦ συλλογισμοῦ βλ. ibid I, 1, 24 β 19 καὶ Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων I, 16 β 1 ἐπ.). Πᾶσα πίστις μας σχηματίζεται μὲσω εἴτε συλλογισμοῦ εἴτε ἐπαγωγῆς (Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXIII, 68 α 14). Μολονότι δὲ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι δὲν λειτουργοῦν εἰμὴ κατ' ἀποκλεισμόν ὁ εἰς τὸ ἄλλο, ἡ λειτουργία τῶν εἶναι ἐναλλακτικὴ, ὡσάν ἀναπνοή (G. P a t z i g, Die Aristotelische Syllogistik, Logisch-philologische Untersuchungen über das Buch A der „Ersten Analytiken“, Göttingen 1963, σ. 138). Μὲ τὴν διαφοράν ὅτι εἰς τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἀληθείας χρειάζεται κυρίως ἡ ἐπαγωγή, ἐνφ' ὃ συλλογισμὸς διαδραματίζει εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας ρόλον μᾶλλον προπαρασκευαστικόν (L. B o u r g e y, op. cit., σ. 101 π. 6. Πρὸς ὅμως καὶ Aug. M a n s i o n, L'origine du Syllogisme et la théorie de la Science (ἐν Aristotele et les problèmes de méthode: Communications présentées au Symposium Aristotelicum tenu à Louvain du 24 août au 1er septembre 1960, Louvain - Paris 1961) σ. 75.

64. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Θ, 10, 1051 β 27.

65. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α, 1, 981 β 30 - 31: «τὴν ὀνομαζομένην σοφίαν περὶ τὰ πρώτα αἴτια καὶ τὰς ἀρχὰς ὑπολαμβάνουσι πάντες». Πρὸς. Apostle, op. cit., σ. 478.

66. Ἀριστ. Ἄν. Ὑστ. II, XIX, 100 β 12.

67. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἐπιπέδων I, II, 71 β 15: «οὐ ἀπλῶς ἔστιν ἐπιστήμη, τοῦτ' ἀδύνατον ἄλλως ἔχειν» καὶ ibid I, XXXII, 89 α 10.

68. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Θ, 10, 1051 β 16 - 19 καὶ Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 α 17. Πρὸς. ὁμῶς καὶ Ἀριστ. Ἠθικὰ Νικομάχεια Z, 10, 1142 β 10.

«ἐνδεχομένων», τὰ ὁποῖα δηλ. δύνανται νὰ ἔχουν καὶ ἄλλως (69), ὁ περὶ τούτων ὑπολογισμὸς («λογισμὸς») καὶ ἡ γνώμη («δόξα») ἄγουν εἰς πλάνην, ἐφ' ὅσον τὸ πρᾶγμα ἔστω καὶ ἀνεπαίσθητως μεταβληθῆ (70).

Ἄλλ' ἡ γνώσις τοῦ καθόλου («ἐπιστήμη»), διὰ νὰ μὴ ὀδηγῆ εἰς πλάνας δέον νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀκριβῆ γνώσιν τοῦ πρὸς παρατήρησιν αἰσθητοῦ (71) καὶ ἀντιστρόφως, ὥστε νὰ ὑπάρχη προσαρμογὴ τῆς μιᾶς γνώσεως πρὸς τὴν ἄλλην.

Ἐν ἐναντία περιπτώσει, καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχωμεν ἀκριβῆ γνώσιν εἴτε περὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, εἴτε περὶ τῆς καθόλου τάξεως τῆς περικλειούσης τὸ ἀντικείμενον (72), δυνατόν νὰ ὑποπέσωμεν εἰς πλάνην λόγῳ κακοῦ συσχετισμοῦ τῶν δύο τούτων γνώσεων (73), προσάπτοντες δηλ. εἰς τὸ συγκεκριμένον ὑποκείμενον ἀλήθειαν μὴ προσφυᾶ εἰς τοῦτο (74). Εὐνόητον εἶναι ὅτι πολλῶ μᾶλλον κινδυνεύομεν νὰ πλανηθῶμεν ἐάν γνωρίζωμεν μόνον τὸ καθόλου καὶ ἀγνοοῦμεν τὸ καθ' ἑκάστον (75) ἢ ἀντιστρόφως (76).

§ 7. Συμπεράσματα περὶ πλάνης

Ἐν συμπεράσματι, ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὴν πλάνην ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεπιτυχούς συζεύξεως δύο τουλάχιστον νοημάτων ἢ λέξεων. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως καὶ τὸν Πλάτωνα ἡ πλάνη συνίσταται — κατὰ τὴν ἐπιτυχή ἐκφρασιν τοῦ Brochard (77) «non à ne pas penser tout ce qui est, mais à penser autre chose que ce qui est». Ἀναγκασία συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι ὅσον τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλούστερον, τόσο αἱ πιθανότητες διὰ πλάνην εἶναι ὀλιγώτερες. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπλοῦν δὲν ὑπόκειται εἰς πλάνην. Τὸ ἀπλοῦν γίνεται ἀντιληπτὸν μὲ τὴν σοφίαν, ἡ ὁποία ἄρα εἶναι ἀλάθητος. Τὸ νοητὸν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τοῦ νοῦ, ἡ δὲ περὶ τούτου πλάνη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νοητοῦ (ἀναγκασίᾳ ἢ ἐνδεχομένου) καὶ ἐκ τῆς ἰκανότητος τοῦ νοῦ νὰ συσχετίσῃ καὶ νὰ ἐρευνᾶ τὸ ὑλικὸν τὸ συλλεγὲν ὑπὸ τῶν αἰσθησεων. Τέλος τὸ αἰσθητὸν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθησεων, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανόνα δὲν ὀδηγοῦν εἰς πλάνην, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὸ πρᾶγμα ὡς τοῦτο πράγματι εἶναι. Ὅθεν ἡ πλάνη ἀφορᾶ κυρίως εἰς τὰ νοητὰ καὶ εἶναι συνήθως εὐεξιγγητος («εὐλογος»). Πλάνη ὁμῶς δύναται νὰ προέλθῃ καὶ ἐπὶ ὀρθῆς νοητικῆς γνώσεως, διὰ συνδέσεως ταύτης πρὸς ἐσφαλμένην αἰσθητὴν ἐντύπωσιν. Καὶ ἐδῶ ἡ πλάνη προκύπτει ἔνεκα ἀνεπιτυχούς συζεύξεως δύο ἢ πλείονων νοημάτων.

69. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἐπιπέδων I, XXXIII, 89 α 2 ἐπ.

70. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς III, III, 428 β 9.

71. Ἐπίσης, ὡς προσφυᾶς παρατηρεῖ ὁ Μιχαλάκης, «the general principle must be applicable to the particulars»: Em. Michelakis, Aristotle's Theory of Practical Principles, Athens 1961, σ. 6.

72. Ἀριστ. Ἠθικὰ Νικομάχεια Z, 9, 1142 α 24 - 25 καὶ Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXI, 67 β 6 ἐπ.

73. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Προτέρων II, XXI, 67 α 17 ἐπ.

74. Ἀριστ. Περὶ Σοφιστικῶν Ἐλέγχων VIII, 169 β 21 - 24: «λέγω δὲ σοφιστικὸν ἔλεγχον καὶ συλλογισμὸν οὐ μόνον τὸν φαινόμενον συλλογισμὸν ἢ ἔλεγχον, μὴ ὄντα δέ, ἀλλὰ καὶ τὸν ὄντα μὲν, φαινόμενον δὲ οἰκτεῖον τοῦ πράγματος».

75. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α, 1, 981 α 22 - 25.

76. Ἀριστ. Τοπικῶν I, I, 101 α 11 ἐπ.: «οἷτε γὰρ [δὲ ψευδογραφῶν] τὰ πᾶσι δοκοῦντα λαμβάνει οἷτε τὰ τοῖς πλείστοις οἷτε τὰ τοῖς σοφοῖς, καὶ τούτοις οἷτε τὰ πᾶσιν οἷτε τοῖς πλείστοις οἷτε τοῖς ἐνδοξοτάτοις, ἀλλ' ἐκ τῶν οἰκτεῖων μὲν τῇ ἐπιστήμῃ λημμάτων, οὐκ ἀληθῶν δὲ τὸν συλλογισμὸν ποιεῖται».

77. V. B r o c h a r d, De l'Erreur, Paris 1926, σ. 40.

ΠΛΑΝΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ (*)

Υπό ΝΕΣΤΟΡΟΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΛΗΣ

Α. Η ΠΕΡΙ ΟΥΣΙΑΣ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

- § 8. Οὐσία και κατηγορήματα
 § 9. Στοιχεία τῆς οὐσίας: "Υλη και μορφή
 § 10. Τί ἦν εἶναι και ὁρισμός
 § 11. Ἰδιότης και συμβεβηκός
 § 12. Συμπεράσματα περὶ οὐσίας

Β. ΣΧΕΣΙΣ ΠΛΑΝΗΣ
ΠΡΟΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

- § 13. Μέρη τῆς οὐσίας και γνώσις αὐτῶν
 § 14. Ἡ πορεία τῆς γνώσεως ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν
 § 15. Ἡ πλάνη ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν
 § 16. Σημασία τῆς πλάνης περὶ τὰς ιδιότητας

Α. Η ΠΕΡΙ ΟΥΣΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

§ 8. Οὐσία και Κατηγορήματα

Εἶδομεν ἤδη τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως και τῆς πλάνης ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἐρευνητῆς προσώπου. Πῶς δηλ. ὁ ἐρευνητής, ἐξετάζων σωρεῖαν καθ' ἕκαστον πραγμάτων ἀποκτᾷ γνώσιν περὶ τούτων και τὰ ἐξηγεῖ. Ἦδη θὰ πλησιάζωμεν τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως και τῆς πλάνης ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἐρευνημένου ἀντικειμένου: Ποία δηλ. εἶναι ἡ οὐσία ἑνὸς πράγματος, ποία τὰ κατηγορήματα και δι' αἰ' ιδιότητες αὐτοῦ, και ὡς πρὸς ποία ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ πράγματος ἡ γνώσις ὑπόκειται εἰς πλάνην.

Ὡς πρὸς τὰ μέρη τοῦ πράγματος ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει εἰς ἕνα βασικὸν διαχωρισμὸν. Καὶ διακρίνει τὸ πρᾶγμα εἰς οὐσίαν και κατηγορήματα.

Οὐσία κατ' ἐξοχὴν λέγομεν ὅτι εἶναι τὰ φυσικὰ ὄντα ἀτομικῶς λαμβανόμενα (78), ὡς π.χ. ἄνθρωπος τις, ὁ Καλλίας (79), τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ κλπ. Δι' ὃ και ὀρίζομεν τὴν οὐσίαν ὡς αὐτὸ τὸ ὅποιον οὐτε ἐπὶ τινος ὑποκειμένου ἐκφανεῖται, οὐτε ἐν τινι ὑποκειμένῳ εὐρίσκεται (80), ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἴδιο εἶναι ὑποκείμενον εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται τὰ ἄλλα (81).

* Δημοσιεύομεν κατωτέρω τὸ δεύτερον και τελευταῖον μέρος τῆς μελέτης τοῦ κ. Νέστορος Κουράκη ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Πλάνη και Ἰδιότητες παρ' Ἀριστοτέλει». Ὡς γνωστὸν τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς, ἀναφερόμενον εἰδικώτερον εἰς τὴν περὶ πλάνης θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδημοσιεύθη ἤδη εἰς τὸ προηγούμενον τεῦχος.

78. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά, Ζ, 7, 1032α21-23 και Ζ, 12, 1037 β 29. Πρβλ. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Προτέρων Ι, XXVII, 43 α 34.

79. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 α 14. Πρβλ. P. Green, op. cit., σ. 38.

80. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2α11 ἐπ.: «οὐσία δὲ ἐστὶν ἡ κυριώτατα τε και πρῶτως και μάλιστα λεγομένη ἢ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινός λεγέται μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστὶν».

81. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 8, 1017 β 15: «ἀπαντα δὲ ταῦτα λέγεται οὐσία ὅτι οὐ καθ' ὑποκειμένου λέγεται, ἀλλὰ κατὰ τούτων ἄλλα». Ὁὕτω ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς ὑποκείμενον και οὐσία ταυτίζονται. Ὡς ὑπο-

αὐτὰ τὰ «ἄλλα», τὰ ὅποια ἐκφωνοῦνται ἐπὶ τῆς οὐσίας ἢ εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν και τὴν δέχονται ὡς ὑποκείμενον τῶν (82), ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη κατηγορήματα. Τὰ κατηγορήματα δὲν ἀποτελοῦν τι τὸ ἀτομικὸν και ἀνεξάρτητον (83) οὐτε χωρίζονται ἀπὸ τὴν οὐσίαν (84). Μόνη ἡ οὐσία εἶναι πρωταρχικὴ (85) και ἀυθύπαρκτος (86). Αὕτη δὲ εἶναι και ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως εἰς ὅλα τὰ πράγματα (87). Τὰ κατηγορήματα ὑπάρχουν ἐξ αἰτίας αὐτῆς (88) και δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπάρξουν ἄνευ αὐτῆς (89). Μεταξὺ ὅθεν οὐσίας και κατηγορημάτων ὑπάρχει σχέσις ἐξαρτήσεως (90).

§ 9. Στοιχεία τῆς οὐσίας: "Υλη και Μορφή

Εἰς πᾶν ἀτομικῶς λαμβανόμενον ὄν, ἦτοι εἰς πᾶσαν οὐσίαν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο στοιχεῖα: Τὴν «ὑλην» (substantia) ἀπὸ τὴν ὅποιαν αὕτη ἀποτελεῖται και τὴν μορφήν, τὸ «εἶδος» (forma) (91) ποῦ προσδιορίζει τὴν οὐσίαν (92). Οὕτω π.χ. εἰς ἕν μαρμαρίνον ἀγαλμα τὸ μαρμαρίνον ἀποτελεῖ τὴν ὑλην, ἡ εἰκὼν τοῦ Ἑρμοῦ τὴν μορφήν και τὸ ἀγαλμα τὸ σύνολον (93).

Ἡ ὑλη ὑπάρχει δυνάμει ἐνῶ ἡ μορφή ὑπάρ-

κεῖμενον ὁμως ἐν τῇ φυσικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου, ἦτοι ὡς τὸ παραμένον σταθερὸν και δεχόμενον χαρακτηρισμοὺς εἶναι μᾶλλον ἢ ὄλη (D. J. Allan, The Philosophy of Aristotle, Oxford Univ. Press, 1952, σ. 106 ἐπ.).

82. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 β 4-5.

83. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 4, 1030 α 4-5.

84. Ibid Ζ, 1, 1028 α 23.

85. Ibid Ζ, 13, 1038 β 33.

86. Ibid Ζ, 1, 1028 α 35-36: «τῶν μὲν γὰρ ἄλλων κατηγορημάτων οὐδὲν χωριστόν, αὕτη δὲ μόνη».

87. Ἀριστ. Περὶ Φυγῆς II, IV, 415 β 14: «τὸ γὰρ αἷτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ἡ οὐσία».

88. Μ.τ.Φ. 1028 α 30: «ἄλλοι οὖν διὰ ταύτην κἀκείνῳ ἕκαστον ἐστὶν».

89. Ἀριστ. Κατηγορίαι V, 2 β 6: «μὴ οὐσῶν οὖν τῶν πρώτων οὐσιῶν ἀδύνατον τῶν ἄλλων τι εἶναι».

90. Κατηγορήματα ὡς θὰ ἴδωμεν εἶναι τὸ γένος, ὁ ὁρισμός, ἡ ἰδιότης και τὸ συμβεβηκός. Ἐκ τούτων τὸ μὲν γένος και ὁ ὁρισμός δηλοῦν τὴν οὐσίαν, ἐνῶ ἡ ἰδιότης και τὸ συμβεβηκός δὲν τὴν δηλοῦν. Ἀφ' ἐτέρου ὁ ὁρισμός και ἡ ἰδιότης ἀνήκουν ἀναγκαστικῶς και ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πρᾶγμα, ἐκφωνοῦνται δὲ ἀντιστροφῶς ἐπ' αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ γένος και τὸ συμβεβηκός δὲν ἐπιδέχονται ἀντιστροφὴν (Sir D. Ross, Aristotle, London 1966, σ. 57).

91. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 8, 1033 β 6.

92. Ibid Ζ, 8, 1033 β 19 ἐπ. και Η, 1, 1042 α 28 ἐπ. Ὁ Taylor (op. cit. σ. 45) παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Aristotle extends the analysis into Matter and Form by analogy beyond the range of individual substances to everything in which we can distinguish a relatively indeterminate «somewhat» and a law or type of order and arrangement giving it determination. Thus if we consider the relatively fixed or «formed» character of a man in adult life, we may look upon this character as produced out of the «raw material» of tendencies and dispositions, which have received a specific development along definite lines, according to the kind of training to which the mind has been subjected in the «formative» period of its growth».

93. Πρβλ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 3, 1029 α 4 ἐπ.

χει ένεργεια(94). Τοϋτο σημαίνει οτι η ύλη ύπαρχει ώς λανθάνουσα προδιάθεσις, ή δέ μορφή επιδρῶσα επί τής ύλης άφυπνίζει την ύπνώτουσαν εις τούς κόλπους της ικανότητα(95). Η μορφή δέν ύπαρχει άν δέν πραγματωθῆ εις τά άτομα(96). Αφ' έτέρου όμως ή μορφή είναι εκείνη διά τής όποιας κτάται ή άτομικότης(97) και διά τής όποιας άποκτᾶ τὸ πρᾶγμα ένότητα(98) και σκοπόν(99). Συνεπῶς τῶσον ή ύλη ὅσον και ή μορφή άποτελοῦν διά την ούσίαν άπαραιτήτους και άλληλενδέτους προϋποθέσεις ύπάρξεως(100). Τότε δέ έχομεν γένεσιν τής ούσίας, όταν ποσότης τής ύλης, υπό την επίδρασιν τής εκ τής μορφῆς πηγαζούσης ένεργείας έμφανισθῆ ώς συγκεκριμένον ὄν(101).

Η ύλη ώς εκ τής δυνατικῆς της ύποστάσεως είναι έντελῶς άπροσδιόριστος(102). Δεχομένη δέ την επίδρασιν τής μορφῆς είναι τι τὸ παθητικόν, έν έσχάτον ύποκειμένον επί τοῦ όποιου έκφανεῖται ή μορφή(103) ώς τυχαίον τι περιστατικόν(104). Υπό την έννοιαν αὐτήν κατά την μεταβολήν τής ούσίας, ὅποτε μία μορφή διαδέχεται άμέσως την άλλην(105), ή ύλη παρίσταται ώς τὸ άναγκαιόν και άπροσδιόριστον κοινόν ύποκειμένον επί τοῦ όποιου λαμβάνει χώραν ή μεταβολή(106). "Οθεν κατά την μεταβολήν τής ούσίας («φθοράν», ώς π.χ. επί μεταβολῆς τοῦ ὕδατος εις άτμόν)(107) ή ύλη παραμένει άμετά-

βλητος(108). Δέν δύναται ὅμως ή ύλη διά τὸν λόγον τοῦτον νά θεωρηθῆ ὡς καθ' αὐτὸ ούσία. Διότι, ώς γίνεται παραδεκτόν, ή κεχωρισμένη αὐθυπαρξία και ή συγκεκριμένη άτομικότης φαίνονται νά αποτελοῦν τά κύρια χαρακτηριστικά τής ούσίας(109). Η δέ ύλη οὔτε αὐθυπαρκτος είναι ἐφ' ὅσον άποκτᾶ ύπαρξιν μόνον δι' επίδράσεως τής μορφῆς, οὔτε συγκεκριμένη είναι, αλλά παρουσιάζεται άμορφος και άπροσδιόριστος.

Αντιθέτως πρὸς την ύλην ή μορφή, ώς ένεργοποίησις τής ύλης ύπαρχει ένεργητικῶς (ὄχι ὅμως και αὐθυπαρκτως)(110) και είναι συγκεκριμένη, επί πλέον δέ είναι αὐτή χάρις εις την όποιαν κυρίως ύπαρχει ή ούσία έν τῷ συνόλῳ τής(111). Η μορφή θά ήδύνατο λοιπόν νά θεωρηθῆ ὡς ή καθ' αὐτὸ ούσία(112).

§ 10. Τί ἦν εἶναι και ὀρισμὸς

Η μορφή, άκριβῶς υπό την έννοιαν τοῦ πράγματος καθ' εαυτό, ὀνομάζεται «τί ἦν εἶναι» (essentia) (113). Εἰδικώτερον τὸ τί ἦν εἶναι ὀρίζεται ὡς αὐτὸ τὸ όποιον εὑρίσκειται έντός τοῦ πράγματος και δύναμις τοῦ όποιου τὸ πρᾶγμα παραμένει ἀπὸ πλευρᾶς ούσίας άμετάβλητον(114), ὅπως δηλ. ἦτο εκ πρώτης καταβολῆς και ὅπως εξακολουθεῖ νά ύπαρχει(115).

Λόγω τοῦ ὅτι τὸ τί ἦν εἶναι άποτελεῖ τρόπον τινα την καθ' αὐτὸ ούσίαν τοῦ πράγματος, ή κατανόησις τοῦ τί ἦν εἶναι συνεπάγεται την επιστημονικὴν γνώσιν τοῦ πράγματος(116). Η δια-

94. Ibid H, 6, 1045 α 26 - 28.

95. Κ. Δ. Γεωργούλη, op. cit., σ. 203.

96. Arm. Carlini, Aristotele, Il principio logico, Bari 1912, σ. 70: «la vera realtà negli individui, il principio del Reale, é l'essenza, la quale d'altronde non esiste se non realizzata negli individui».

97. Ἄριστ. Περὶ Ψυχῆς II, I, 412 α 9.

98. Κ. Δ. Γεωργούλη, op. cit., σ. 200.

99. W. D u r a n t, The Story of Philosophy, New York 19614, σ. 70: «Form is not merely the shape but the shaping force, an inner necessity and impulse which moulds mere material to a specific figure and purpose».

100. S. E. Frost, Basic Teachings of the Great Philosophers, New York 19622, σ. 232: «he held that there could be no matter without mind and no mind without matter».

101. Κ. Δ. Γεωργούλη, op. cit., σ. 205.

102. J. Owens, Matter and Predication in Aristotle (έν Aristotle, A collection of critical Essays, edited by J. M. E. Moravcsik, Mc Millan London-Melbourne 19681) σ. 203. Ὡς ἐπεξηγεῖ ὁ Grant, σκεπτόμενοι περὶ τοῦ μαρμάρου ὡς ὕλης τοῦ ἀγάλματος, ἐπισυνάπτομεν εις τὸ μάρμαρον ποιότητα — χρῶμα, λαμπρότητα, σκληρότητα κτλ — αἰτινες ὅμως συνιστοῦν μορφήν, εις τρόπον ὥστε τὸ μάρμαρον νά μὴ εἶναι πλέον καθαρὰ ὕλη (Sir A. Grant, Aristotle, New York 1883, σ. 147).

103. Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Η, 2, 1043 α 7: «έν ταῖς ούσίαις τὸ τῆς ὕλης κατηγορούμενον αὐτῆ ἢ ἐνεργεια».

104. Δέν ἐκφανεῖται δηλ. ή μορφή, κατά τὰ συνήθη, ὡς καθολικόν γνώρισμα ἐπὶ συγκεκριμένου ὑποκειμένου: J. Owens, op. cit., σ. 200.

105. Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Η, 1, 1042 α 35. Πρὸλ. Ἄριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως Α, 7, 190 β 20 ἐπ.

106. D. M. Mac K i n n o n, Aristotle's Conception of Substance (έν New Essays on Plato and Aristotle, edited by Ren. Bambrough, London 1965) σ. 103: «the material cause is that which is undergoing the whole process of growth, of coming to be and passing away». Πρὸλ. J. Owens, op. cit. σ. 209 και Ἐμμ. Ροτδην, op. cit., σ. 20.

107. Ἄριστ. Περὶ Γενέσεως και Φθορᾶς I, 4, 319615 ἐπ.

108. Καί ἀντιστρόφως, ὅσα πράγματα δέν δοκιμάζουν μεταβολήν, ταῦτα δέν ἔχουν ὕλην: Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Η, 5, 1044 β 31 - 32.

109. Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 3, 1029 α 32 - 33: «και γὰρ τὸ χωριστόν και τὸ τόδε τι ὑπάρχειν δοκεῖ μάλιστα τῆ ούσία».

110. Κατ' ἐξάρσιν ὑπάρχουν και αὐθυπαρκτοι μορφαι, κεχωρισμένοι ἀπὸ την ὕλην και οὐδέποτε μεταβαλλόμενοι (Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Η, 1, 1042 α 31. Πρὸλ. Κ. Δ. Γεωργούλην, op. cit., σ. 204). Αἱ ούσαι ὅμως αὐται δέν εὑρίσκονται εις την ἐγκόσμιον περιοχὴν.

111. J. Moreau, L'être et l'essence dans la philosophie d'Aristote (έν Autour d'Aristote, Recueil d'Études de Philosophie Ancienne et Médiévale offert à Monseigneur A. Mansion, Louvain 1955) σ. 186. Πρὸλ. Ar. Carlini, op. cit., σ. 70.

112. H. Cherniss, Aristotle's Criticism of Plato and the Academy, New York 19622, σ. 174.

113. Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 4, 1029 β 16 - 17: «ἐστὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστῳ ὃ λέγεται καθ' αὐτό». Ἐπίσης ibid Ζ, 7, 1032 β 2: «εἶδος δέ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστου και την πρώτην ούσίαν». Ὁῦτω π.χ. εις τοῦς πλίνθους και τοῦς λίθους ὑπάρχει αὐτὸ τὸ όποιον ἦν εἶναι οἰκία (ibid Ζ, 17, 1041 β 6).

114. A p o s t l e, op. cit., σ. 458.

115. Κ. Δ. Γεωργούλη, op. cit., σ. 201. Τὸ τί ἦν εἶναι ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς περιλαμβάνει, ὄχι μόνον την ούσίαν έν στενῆ έννοίᾳ (ή ὅποια ὅμως ὑπάρχει ὡς πρωταρχικὴ κατηγορία: Κ. Δ. Γεωργούλη, op. cit., σ. 168) αλλά ἐπίσης ἐνίοτε την ποιότητα, την ποσότητα (Ἄριστ. Τοπικά I, IX, 103 β 28) και πᾶσαν άλλην εκ τῶν δέκα κατηγοριῶν εις τὰς ὅποιας ἐπιπίπτει μία ἀσύνθετος λέξις (Ἄριστ. Κατηγορίας IV, I β 25) και τὸ ὄν' αὐτῆς σημαίνόμενον πρᾶγμα (G. E. R. Lloyd, Aristotle: The growth and structure of his thought, Cambridge 1968, σ. 113. Περὶ τῶν διαφορῶν τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν πρὸς μὲν τὰς κατηγορίας τῆς Στωικῆς Σχολῆς βλ. G. Grote, Aristotle 1872, I, σ. 144) πρὸς δέ τὰς κατηγορίας τοῦ Kant βλ. Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἄριστοτέλης και Κάντ, έν Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τεύχ. 107, σ. 73 - 80).

116. Ἄριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 6, 1031 β 7 - 8: «ἐ-

λέξεων δὲ ἔκφρασις ἤτις δεικνύει τὸ τί ἦν εἶναι ὀνομάζεται ὀρισμὸς (117).

Ὁ ὀρισμὸς εἶναι συνάρτησις τοῦ γένους καὶ τῶν διαφορῶν (118). Τοῦτο σημαίνει ὅτι διὰ τὰ εὐρωμεν τὸν ὀρισμὸν ἑνὸς πράγματος ἀνάγομεν πρῶτον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης μας εἰς μίαν τάξιν ἢ ὁμάδα («γένος») (119) τῆς ὁποίας τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ἀκολουθῶς δὲ δεικνύομεν κατὰ τὴν ἀντικείμενον μας διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα μέλη («εἶδη») (120) τῆς ὁμάδος αὐτῆς (121). Ὁ ὀρισμὸς ἐκφράζει οὕτω εἰς λόγον κατανοητὸν τὴν ἰδιαίτεράν καὶ ἀναπόσπαστον οὐσιώδη φυσιογνωμίαν ἑνὸς δοθέντος πράγματος (122).

§ 11. Ἰδιότης καὶ συμβεβηκός

Πέραν ὁμῶς τοῦ ὀρισμοῦ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα κατηγορήματα τὰ ὅποια, χωρὶς νὰ δηλοῦν τὸ τί ἦν εἶναι τοῦ πράγματος (123), ἀνήκουν ἀναγκαίως (124) καὶ ἀποκλειστικῶς (125) εἰς τὸ πρᾶγμα ἕκ φύσεως (126), ἐκφωνοῦνται ἐπ' αὐτοῦ ἀντιστρέφως (π.χ. ἄνθρωπος ἔστιν, ἀρα γελαστικὸν καὶ γελαστικὸν ἔστιν, ἀρα ἄνθρωπος) (127) καὶ ἀπορρέουν ἐξ αὐτοῦ (128).

Τὰ κατηγορήματα αὐτὰ λέγονται ἰδιότητες («ἰδία») (129). Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀρι-

στοτέλους γὰρ ἐκάστου ἔστιν ὅταν τὸ τί ἦν εἶναι εἴναι γινώμενον. Τὸ τί ἦν εἶναι ὁμῶς διὰ τὰ ὁδηγήσει εἰς ἐπισημονικὴν γινῶσιν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς καθ' ἑαυτὸ καὶ οὐχὶ ὡς συνδεσμένον πρὸς τὴν ὕλην (Ἀριστ. *ibid.*, Z, 15, 1039 b 30 ἐπ. Ἠρβλ. G. Grote, op. cit., II, σ. 345).

117. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 101 b 37: «ἔστι δ' ὁρος μὲν λόγος ὃ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνει». Ὁ ὀρισμὸς δεικνύει ὄχι τὴν καθ' ἑαυτὸν αἰσθητὴν οὐσίαν ἀλλὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῆς οὐσίας ταύτης (D. J. Allan, op. cit., σ. 111). Ὁρισμὸν πρωταρχικῶς ἔχει ἡ οὐσία, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον αἰλοπαὶ κατηγοροῦνται (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 4, 1030 b 5-7).

118. Ἀριστ. Τοπικῶν I, VIII, 103 b 15: «ὃ ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἔστιν». Ἐπίσης Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 12, 1037 b 31-33: «οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἔστιν ἐν τῇ ὀρισμῷ πληγὴν τὸ τε πρῶτον λεγόμενον γένος καὶ αἱ διαφοραί».

119. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 a 31: «γένος δ' ἔστι τὸ κατὰ πλείονον καὶ διαφερόντων τῇ εἴδει ἐν τῇ τί ἔστι κατηγορούμενον». Ἠρβλ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 28, 1024 b 4-6.

120. Μορφή (forma) καὶ εἶδος (species) ἀποτελοῦν ἀπὸ ποιστικῆς πλευρᾶς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐκφράζονται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὸν κοινὸν ὀνόματος «εἶδος». Διαφέρουν ὁμῶς ἀπὸ πλευρᾶς ἐκτάσεως τῆς ἐφαρμογῆς: Ἡ μορφή εἶναι ἀτομικῶς περιεχομένου ἐνθὲ τὸ εἶδος (species) εἶναι ὑπερατομικῶς περιεχομένου (J. Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics*, Toronto 1951, σ. 276).

121. W. Durant, op. cit., σ. 59. Ἠρβλ. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 12, 1038 a 20 ἐπ. καὶ Τοπικῶν I, XVIII, 108 b 1 ἐπ.

122. Ἀριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰσχυρῶν II, IV 91 a 16 καὶ G. Verbeke, op. cit., σ. 259.

123. Ἀριστ. Τοπικῶν I, IV, 101 b 22-24 καὶ I, V, 102 a 18 ἐπ.

124. C. A. Viano, *La Logica di Aristotele*, Torino 1955, σ. 105.

125. G. Verbeke, op. cit., σ. 270.

126. Ἀριστ. Τοπικῶν V, V, 134 a 5 ἐπ.

127. Θ. Κορυδαλέως, Ἰσομνήματα καὶ Ζητήματα εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἐνετιῆσι 1729, σ. 124. Ἐπίσης: Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 a 19 ἐπ.

128. G. Verbeke, op. cit., σ. 260.

129. Ἡ ἰδιότης ἀρα ἐκφράζει τὴν μοναδικὴν φυσιογνωμίαν μιᾶς ὁμοειδοῦς κατηγορίας πραγμάτων (G.

στοτέλους Πορφύριον, «ἰδίων» ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτοῦ σημασίᾳ εἶναι τὸ «ἐφ' οὗ συνδεδράμηκεν μόνω καὶ παντὶ καὶ αἰεί» (130). Ὁ ἴδιος δὲ ἐπεξηγεῖ τοῦτο λέγων ὅτι δίποδες μὲν συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὄχι μόνον αὐτοί, διότι καὶ ἄλλα ζῶα εἶναι δίποδα μὲ τὴν χρυσοχοίαν ἀφ' ἑτέρου ἀσχολοῦνται μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὄχι ὅλοι ἐξ αὐτῶν. Ἄρα τὸ «δίποδον εἶναι» καὶ τὸ «χρυσοχοεῖν» δὲν εἶναι ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, διότι δὲν ἀνήκουν μόνω κ α ἰ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' εἴτε μόνω τούτῳ εἴτε παντὶ. Ἀντιθέτως τὸ γελαστικὸν εἶναι ἰδιότης διότι ἀνήκει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ μόνον εἰς αὐτούς (131), ἐπὶ πλέον δὲ διότι ὑπάρχει εἰς αὐτούς «αἰεί» ὡς δύναμις. «Εἰ γὰρ καὶ τὸ γελᾶν ἐνεργεῖα οὐχ ὑπάρχει διηλεκτικῶς τοῖς ἀνθρώποις, πεφόκασι μέντοι πάντες γελᾶν, καὶ ἡ τοῦ γελᾶν ἐπιτηδειότης ἀδιαλείπτως αὐτοῖς ἔνεστι» (132).

Τέλος, ὑπάρχουν κατηγορήματα τὰ ὅποια ἀπλῶς ἀνήκουν εἰς ὀρισμένον πρᾶγμα (133), ἀλλ' ἢ ὑπαρξίς των δὲν εἶναι οὔτε ἀναγκαῖα οὔτε συχνή (134). Οὕτω λ.χ. ἡ λευκότης ἄλλοτε ὑπάρχει εἰς ἕν πρᾶγμα καὶ ἄλλοτε ὄχι (135). Τὸ τοιοῦτον κατηγορήμα ὀνομάζομεν συμβεβηκός. Τὰ συμβεβηκότερα ἐξαρτῶνται ἀπὸ συνθήκας ἀσχετοῦς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ τί ἦν εἶναι, ὅπως καὶ αἱ ἰδιότητες. Ἄλλ' ἐνῶ αἱ ἰδιότητες εἶναι ἀναγ-

Verbeke, op. cit., σ. 261). Διὰ τὰ εἶναι δὲ δύο πρᾶγματα ὅμοια ἀρκεῖ ταῦτα νὰ ἔχουν τὰς αὐτὰς ἰδιότητας (D. Ross, op. cit., σ. 37). Διὰ τὰ ἐκφράζει τὴν ἰδιότητα ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιοῦν κυρίως τὸν ὄρον «ἰδίων». Κατὰ τινὰ γινώμην [E. de Strycker, *Concepts—clés et terminologie dans les livres ii à vii des Topiques*, ἐν *Aristotle on Dialectic, The Topics*, edited by G. E. L. Owen, Oxford 1968, σ. 145] ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει ἐν προκειμένῳ «une terminologie nouvelle, inconnue à ses devanciers». Πάντως, ὅπως ὁμοιοῦσιν ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὄρον τοῦτον χρησιμοποιοῦν «κατὰ τὴν κοινὴν περὶ αὐτῶν ἀποδοθεῖσαν ὀνομασίαν» (Ἀριστ. Τοπικῶν I, IV, 101 b 23). Τὸν ὄρον «ἰδιότης» χρησιμοποιοῦν ὀπαιώτερον ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δὴ πρὸς δὴλωσιν ἰσομορφίας (Ἀριστ. Περὶ Θεωρητικῶν ἀκουσμάτων 82, 836 b 22-24) ἢ διακρίνοντος χαρακτηριστικῶν (Ἀριστ. Περὶ Φυτῶν, I, VII, 822 a 4-5). Ἐπίσης χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον ἐπ' ἀθροῦς τὸ πάθος λαμβάνεται ὡς ὑποδιακρίσις τῆς ποιότητος (Ἀριστ. Κατηγορίαι VIII, 9 a 28 ἐπ.) καὶ δὴ ὡς ἡ ποιότης κατὰ τὴν ὅποιαν ἐν πρᾶγμα ἐνδέχεται νὰ ἀλλοιωθῇ, ὡς π.χ. τὸ γλυκὸν καὶ τὸ πικρὸν (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 21, 1022 b 18 ἐπ.). Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὰ «πάθη» εἰς «καθ' ἑαυτὰ» καὶ «τυχαῖα» ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ἀβυγατοῦν ταῦτα ἢ μὴ νὰ ἐκφωνηθῶν καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Z, 5, 1030 b 27-30 καὶ *Apostle*, op. cit., σ. 452). Ἀντιστοιχῶς δὲ διακρίνει τὰ «ἰδία» εἰς «καθ' αὐτὰ» καὶ εἰς «πρὸς ἕτερον», ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ταῦτα ἀντιδιαστέλλουν τὸ ὑποκείμενον των ἀπολύτως ἢ σχετικῶς (Ἀριστ. Τοπικῶν V, I, 128 b 34 ἐπ.).

130. Πορφύριου, *Isagoge et in Aristotelis Categorias Commentarium*, Βερολῶν 1887, 4 a 20.

131. Πορφύριου, *In Aristotelis Categorias Expositio per interrogationem et responsionem*, Βερολῶν 1887, 25 r 22 ἐπ.

132. Θ. Κορυδαλέως, op. cit., σ. 123 καὶ Πορφύριου, *Isagoge* op. cit., 4 a 21 ἐπ. Ἠρβλ. Ἀριστ. Τοπικῶν V, III, 131 a 27 ἐπ.

133. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 b 4 ἐπ. καὶ VII, V, 155 a 35.

134. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Δ, 30, 1025 a 15-18: «συμβεβηκός λέγεται ὃ ὑπάρχει μὲν τι καὶ ἀλλθὲς εἶπαι, οὐ μέντοι οὐτ' ἐξ ἀνάγκης οὐτ' ἐπὶ τὸ πολὺ, οἷον εἰ τις ὀρύττων φυτῶ βόθρον εἶρε θησαυρόν».

135. Ἀριστ. Τοπικῶν I, V, 102 b 9-10.

27ον
αὐτὸν
ὄσια.
μμένη
φαί-
στικὰ
οκτος
ἰδρά-
ἄλλα
ς.
ἐνεργ-
(ὄχι
υγκε-
τὴν
νὸλφ
θεω-

πρά-
ἴναι»
ὀρί-
τοῦ
ἔγγρα-
ἰδλη-
ολής

ὀπόν
ς, ἢ
ἐπι-
I διὰ

ἔχουν
τὰ τὰ

-33:
δοκαῖ

μορ-
ἰδία
α 31.
Αἰ
μοιον

phi-
ll d'
186.

I. of
4.
17:
Ἐ-
ἴ ἦν
εἰς
οἶον

ὃ τί
τὴν
ῶσι-
cit.,
ῆτα
ἔκ
ἰ τὸ
γ d,
ght,
ἀρι-
τῆς
I, σ.
Δ.
ἰλη-

«ε-

καίαι και πρέπει να υπάρχουν(136), τα συμβεβηκότα είναι ένδεχόμενα και πιθανόν να υπάρχουν(137).

§ 12. Συμπέρασμα περί Ουσίας

*Εκ των ανωτέρω προκύπτουν τα ακόλουθα:

Πάν αισθητόν άτομικώς λαμβανόμενον αποτελεί ουσίαν. Η ουσία αυτή διακρίνεται εις ύλην και μορφήν. Η ύλη είναι άπροσδιοριστος και δυνατική, αποκτᾶ δὲ άτομικότητα διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς μορφῆς. Ὑπάρχουσα δυνατικῶς και ἀπροσδιοριστως ἡ ύλη κατὰ τὴν μεταβολὴν τῆς οὐσίας παραμένει ἀμετάβλητος. Καθ' αὐτὸ ὅμως οὐσίαν ἀποτελεῖ ἡ μορφή (τί ἦν εἶναι), τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις συνεπάγεται γνῶσιν τῆς οὐσίας. Τὴν τοιαύτην γνῶσιν παρέχει ὁ ὀρισμός, ὡς συνάρτησις γένους και διαφορῶν. Αἱ ιδιότητες χωρὶς νὰ δηλοῦν τὴν οὐσίαν βοηθοῦν εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς ὡς δηλοῦσαι ἀναγκαῖα γνωρίσματα τοῦ πράγματος. Ἀντιθέτως τὰ συμβεβηκότα εἶναι ένδεχόμενα και δὲν συντελοῦν εἰς τὴν ἐπισημονικὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας(138).

B. ΣΧΕΣΙΣ ΠΛΑΝΗΣ ΠΡΟΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

§ 13. Μέρη τῆς οὐσίας και γνῶσις αὐτῶν

*Επιχειροῦντες ἤδη νὰ συνδυάσωμεν τὰ μέρη τῆς οὐσίας πρὸς τὴν πορείαν τῆς γνώσεως λέγομεν τὰ ἑξῆς:

Ἡ οὐσία ὡς καθ' ἕκαστον αισθητόν ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνῶφ τῆς ἀντικείμενον τῶν αισθήσεων. Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ὅμως τὴν εἰς θάθος γνῶσιν τῆς οὐσίας, ὀφείλομεν ἐν πρώτοις νὰ διακρίνωμεν και νὰ θέσωμεν κατὰ μέρος τὰ συμβεβηκότα, τὰ ὁποία ἀλλοιώνουν τὴν καθαρότητα τοῦ τί ἦν εἶναι(139). Ἐπίσης ὀφείλομεν νὰ διερευνήσωμεν τὰς ιδιότητας αἱ ὁποῖαι ἀπορροεῦν ἐκ τοῦ πράγματος. Αὗται εἶναι πολῦτιμοι, διότι θὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς τὴν πηγὴν των, τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος(140).

Πράγματι αἱ ιδιότητες, ἀποτελοῦσαι ἐνδιάμεσον στάδιον ἀναγκαϊότητος μεταξὺ τοῦ ένδεχομένου συμβεβηκότος και τοῦ οὐσιαστικῶς ἀναγκαίου τί ἦν εἶναι(141), ἄγουν προοδευτικῶς και ἐμμέσως εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ τί ἦν εἶναι(142). Ἄνευ γνώσεως τῶν ιδιοτήτων δὲν δυνάμεθα ἄρα

νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τοῦ τί ἦν εἶναι(143), ὅπως και ἀντιστρόφως(144).

Τὴν γνῶσιν τοῦ τί ἦν εἶναι ἐνὸς πράγματος ἀποκτῶμεν ἐὰν συνδυάσωμεν τὸ γένος τοῦ πράγματος τούτου, ἦτοι τὸ καθόλου(145), πρὸς τὰς διαφορὰς αἱ ὁποῖαι τὸ ἀντιδιαστέλλουν ἀπὸ τὰ ἄλλα ὁμοειδῆ του(146).

*Ὡς πρὸς τὴν ύλην τῆς οὐσίας, ταύτην, ἀκριβῶς λόγω τοῦ ἀπροσδιοριστοῦ χαρακτήρος τῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν εἰμῆ κατ' ἀναλογίαν(147) και ἐπὶ τῇ θάσει τῆς λειτουργίας τῆς(148).

§ 14. Ἡ πορεία τῆς γνώσεως ἐπὶ συγκεκριμένων αισθητῶν

*Επὶ τῇ θάσει τῶν ανωτέρω, ἡ γνῶσις ἐπὶ συγκεκριμένου τινὸς αισθητοῦ ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς πορείαν:

*Ἐκκινῶντες ἀπὸ τὸ αισθητόν φθάνομεν διὰ νοήσεως βαθμηδὸν εἰς τὰ ένδεχόμενα και τὰ ἀναγκαῖα. Ἐνδεχόμενα εἶναι τὰ συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα, ὡς δυνάμενα νὰ ἔχουν και ἄλλως, ἀποκλείονται τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἀναγκαῖα εἶναι τὰ καθόλου ἐν γένει. Ταῦτα ἐφ' ὅσον εὐρίσκονται ἐκτὸς τῆς οὐσίας εἶναι ιδιότητες, ἐφ' ὅσον δὲ εὐρίσκονται ἐντὸς τῆς οὐσίας εἶναι γένη. Ἐκ τῶν ἀναγκαϊῶν ὡς ιδιοτήτων ἀγόμεθα εἰς τὰ ἀναγκαῖα ὡς γένη. Προσαρμῶζοντες δὲ τὴν καθόλου γνῶσιν τῶν γενῶν πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν διαφορῶν τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου, ἀποκτῶμεν περὶ τοῦ τί ἦν εἶναι τοῦ πράγματος γνῶσιν πλήρη και ἀληθῆ(149). Ὡς πρὸς τὴν ύλην, αὕτη μᾶλλον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀσυνθέτων, τῶν πρώτων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἀντιληπταὶ μόνον διὰ διαισθήσεως(150).

143-144. G. Verbeke, op. cit., σ. 270-274. Πρβλ. Ἄριστ. Περὶ Ψυχῆς I, I, 402 b 17-403 a 3.

145. J. Moreau, op. cit., σελ. 189.

146. Ἐνθ' δηλ. ἡ μορφή εἶναι μία πραγματικὴ ἀπτή (J. Moreau, op. cit., σ. 190) και οὐχὶ ἐν «καθόλου», αὕτη δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ στοιχείου τῆς, τοῦ γένους, συνδυαζόμενον πρὸς τὸ πραγματικὸν στοιχεῖον τῆς διαφορᾶς (πρβλ. L. Bourgey, op. cit., σ. 42-43). Διὰ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ὁ Ἄριστοτέλης καταπολέμησε τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του πρὸς ἀνακρίβεις γενικεύσεις (G. Downey, Aristotle: Dean of Early Science, New York 1962, σ. 40), χωρὶς ὅμως και νὰ ἀποστῇ τῆς ἀρχῆς του ὅτι «ἡ ἐπιστήμη τῆς καθόλου γνωρίζει ἐστίν» (Ἄριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων I, XXXI, 87 b 37). Ὅπως παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Joseph Moreau (Aristote trouve ainsi dans la considération de l'espèce, dans le réalisme d'un groupe biologique, le moyen de satisfaire son vœu secret, de concilier avec l'exigence epistemologique le réalisme empirique, de faire coïncider l'essence et la substance et de résoudre ainsi l'aporie fondamentale de sa métaphysique) (op. cit., σ. 190). Τὴν περὶ τῆς ὀ λόγος ἀπρίαν ὁ Ἄριστοτέλης σαφῶς διατυπώνει εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά, B, 6, 1003 a 7-20).

147. Ἄριστ. Φυσικῆς Ἀκροάσεως A, 7, 191 a 9: «ἡ δὲ ὀκακείμηνη φύσις ἐπιστητῆ κατ' ἀναλογίαν».

148. J. Moreau, op. cit., σ. 184.

149. Ἄριστ. Περὶ Ψυχῆς III, VI, 430 b 28 ἐπ. Πρβλ. K. Δ. Γεωργούλη, Ἄριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία, Θεσσαλονίκη 1955, σ. XLIV.

150. Τὴν ἀκριβῶς ἀντιστρόφον πορείαν (ἄτομα πρώτα → ὀρισμός εἶδους → γένος → ιδιότητες) ἀκολουθοῦμεν ἐπὶ συλλογισμοῦ: Ἄριστ. Ἀναλυτικῶν Ἰστέρων II, XIII, 96 b 15-21.

136. Ἄριστ. Τοπικῶν V, III, 131 a 27-30. Αὕτη εἶναι ἡ κορὴ ἐνοία τῆς ιδιότητος. Ἐνίοτε ὅμως ἡ ιδιότης δύναται νὰ ἐκφρασηθῇ οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ ὀρισμένον χρόνον και σχέσιν (ibid I, V, 102 a 26 και V, I, 128 b 15 ἐπ.) ὀπότε αὕτη ὀμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὸ συμβεβηκότα (ibid V, I, 129 a 32-35).

137. Ἄριστ. Τοπικῶν I, V, 102 b 6-7 και IV, I, 120 b 35. Ἐπίσης Π ο ρ φ υ ρ ῖ ο υ, Isagoge, op. cit., 4 a 25 ἐπ. Πρβλ. J. L. Stocks, op. cit., σ. 40 και C. A. Viano, op. cit., σ. 105.

138. J. L. Stocks, op. cit., σ. 40.

139. J. Moreau, op. cit., σ. 202.

140. L. Bourgey, op. cit., σ. 110.

141. G. Verbeke, op. cit., σ. 267. Πρβλ. Ἄριστ. Τοπικῶν VII, V, 155 a 18 ἐπ.

142. G. Verbeke, op. cit., σ. 268. Ἴνα ὅμως ἡ ιδιότης ἐπιτελῇ τὸν σκοπὸν τούτον, πρέπει αὕτη ἀπαιτητικῶς, δταν ἐκφρωνῆται, νὰ προωθῇ τὴν κατανόησιν (Ἄριστ. Τοπικῶν V, II, 130 a 5: «τὸ γὰρ ἴδιον τοῦ μαθεῖν χάριν ἀποδίδεται»), μὴ οὐσα ἀντίθετος ἢ προγενεστέρα τοῦ ὀκακείμένου (ibid V, III, 131 a 12 ἐπ. Πρβλ. Ἄριστ. Κατηγορίαι VII, 7 b 24), ὀπτε ἐκφρωνομένη χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ τί ἐστὶ τοῦ ὀκακείμένου (Ἄριστ. Τοπικῶν V, III, 132 a 10 ἐπ.).

§ 15. Ἡ πλάνη ἐπὶ συγκεκριμένων αἰσθητῶν

Ποῖα εἶναι αἱ δυνατότητες πλάνης κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πορείαν τῆς γνώσεως ἑνὸς συγκεκριμένου αἰσθητοῦ; Ἐάν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα ἐξετέθησαν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος περὶ τῆς πλάνης (κυρίως (§ § 3-7), καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς:

Ἡ γνώσις τῆς οὐσίας ἑνὸς πράγματος ἐν τῷ συνόλῳ του, ὡς αἰσθητοῦ, δὲν ὑπόκειται κατὰ κανόνα εἰς πλάνην. Ἀντιθέτως ἢ μεταβάσει ἀπὸ τοῦ καθ' ἕκαστον αἰσθητοῦ εἰς τὸ καθόλου νοητὸν καὶ ἐν προκειμένῳ εἰς τὰς ιδιότητες καὶ τὰ γένη, ἐνέχει πλείστους κινδύνους πλάνης (151). Ὀλιγωτέρους κινδύνους πλάνης ἐμπεριέχει ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀσφαλοῦς πλέον γνώσεως τοῦ καθόλου πρὸς τὴν κατ' αἴσθησιν γνώσιν τῶν διαφορῶν τοῦ πράγματος, ὥστε νὰ γνωσθῇ τὸ τί ἦν εἶναι τούτου (152). Τέλος, εἰς οὐδεμίαν πλάνην ὑπόκειται ἡ γνώσις τῆς ὕλης, τὴν ὁποῖαν ἀπλῶς εἶτε ἀντιλαμβάνεται τις διὰ τῆς διαισθήσεως εἶτε ὄχι (153).

§ 16. Σημασία τῆς πλάνης περὶ τὰς ιδιότητας

Μολοντοῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐγνώριζε τὴν πλάνην περὶ τὰς ιδιότητας (154), εἰς οὐδὲν σχεδὸν μέρος τῆς διδασκαλίας του — ἐξ ὅσων γνωρίζω — τὴν διεξήλθε συστηματικῶς ἀπὸ οὐσιαστικῆς πλευρᾶς (155). Ὡς προκύπτει ὁμως ἐκ τῆς γενικῆς θεωρίας περὶ πλάνης καὶ οὐσίας τὴν ὁποῖαν εἶδομεν, ἡ πλάνη περὶ τὰς ιδιότητας φαίνεται ὅτι ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὄχι μόνον ὡς ἡ περισσότερον πιθανὴ πλάνη ἐν τῷ συνήθει βίῳ ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ἀσκούσα τὴν πλέον ἀποφασιστικὴν ἐπιδρᾶσιν εἰς τὴν πλάνην μας περὶ τῆς οὐσίας ἑνὸς πράγματος.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ καθαρῶς νομικῆς πλευρᾶς ἡ

151. Κατὰ κανόνα τὸ ἴδιον κμὴ τῆ αἰσθήσει φανερόν ἐστιν ἡ αἰσθητὸν δν ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχον δῆλόν ἐστιν» Ἀριστ. Τοπικῶν Β, III, 131 b 32-33.

152. Ἡ πλάνη περὶ τὸ τί ἐστὶ (τὸ τί ἦν εἶναι) εἶναι μᾶλλον ἀπίθανος διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γίνεται «κατὰ συμβεβηκός», δηλ. τυχαίως: Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Θ, 10, 1051 b 30 καὶ Aristotle, op. cit., σ. 364 (σημ. 12).

153. Τὰ ἐν λόγῳ συμπέρασμα δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν παρατήρησιν ὅτι ὑπάρχει μία κλίμαξ οὐσιῶν ἀπὸ τὰς συνθετωτέρας μέχρι τῶν ἀπλουστερώων. Ὅπως δὲ σημειοῖ ὁ Durant «everything is both the form or reality which has grown out of something which was its matter or raw material; and it may in its turn be the matter out of which still higher forms will grow. So the man is the form of which the child was the matter; the child is the form and its embryo the matter; the embryo the form, the ovum the matter; and so back till we reach in a vague way the conception of matter without form at all (op. cit., σ. 70).

154. Πράγματι εἰς τὰ Τοπικὰ (II, I, 109 a 30-33) ὁ Ἀριστοτέλης ρητῶς ἀναφέρει ὅτι ὅσοι ὑποπίπτουν εἰς διαστροφὴν τῆς πραγματικότητος καὶ βεβαιῶνουν ὅτι ἐν πρᾶγμα ἔχει ἐν κατηγορήμα (κυρίως ἐννοεῖ ἰδιότητα) τὴν ὁποῖαν δὲν ἔχει, πλανῶνται («οἱ τε γὰρ ψευδόμενοι καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον ὑπάρχειν τινὶ λέγοντες ἁμαρτάνουσι»).

155. Ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιεροῖ σελίδας δλοκλήρους ἐν τῶν Τοπικῶν (V, II-V, V) εἰς τὴν πλάνην περὶ τὰς ιδιότητας ἀπὸ λογικῆς πλευρᾶς, ἐξετάζων δηλ. πότε περιπίπτει εἰς πλάνην ἕκαστος ὁ ὅποιος ἐκφωνεῖ ἐν κατηγορήμα ὡς ἰδιότητα.

πλάνη περὶ τὰς ιδιότητας, ὡς τὴν ἐβλεπεν ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ἰδιάζον πεδῖον ἐφαρμογῆς.

Ἐἶδομεν ὅτι οὐσία καὶ ιδιότητες εἶναι ἐντελῶς κεχωρισμένα κατ' ἀναφοράν, δεδομένου ὅτι ἡ ιδιότης ἂν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν, οὐδέποτε δηλοῖ τὴν οὐσίαν. Τὴν διάκρισιν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης κάμνει ὄχι μόνον ἀπὸ στατικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυναμικῆς πλευρᾶς. Λέγει δὲ ὅτι ἐφ' ὅσον μὲν μεταβάλλεται ἡ οὐσία (π.χ. τὸ ὕδωρ εἰς ἀτμόν) ἔχομεν «φθοράν», ἐφ' ὅσον δὲ μεταβάλλεται ἡ ιδιότης (π.χ. τὸ ἀσθενὲς σῶμα εἰς ὑγιές) ἔχομεν «ἀλλοίωσιν» (156). Ἐὰς ὑποθέσωμεν ἤδη ὅτι μίαν ἀγοραπωλησίαν εἶναι ἰσχυρὰ ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τοῦ πωλουμένου πράγματος εἶναι ἀκεραία. Ἐπὶ τῇ θάσει τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εὐρυσκόμῃθαι πρὸ τοῦ ἐξῆς παραδόξου συμπεράσματος:

Ἐάν κατὰ τινα ἀγοραπωλησίαν ὁ Α ἠγόρασε, λόγω πλάνης ὄξος ἀντὶ οἴνου, ἡ ἀγοραπωλησία εἶναι ἀνίσχυρος ὡς ἀφορῶσα εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πωλουμένου πράγματος. Ἐάν ὁμως ὁ Α ἠγόρασε ἡλλοιωμένον οἶνον ὁ ὅποιος ἀργότερον μετετρέπη εἰς ὄξος, ἡ ἀγοραπωλησία παρὰ ταῦτα εἶναι ἔγκυρος, διότι ἡ οὐσία τοῦ οἴνου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πωλήσεως ἦτο ἄθικτος (157). Τὸ συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἦτο ἀτυχὲς νὰ ἐτύχαιεν ἐφαρμογῆς εἰς τὴν σύγχρονον ζωὴν διότι θὰ κατέληγεν εἰς ἄνισον μεταχειρίσιν κατὰ τὰς συναλλαγὰς (158). Ἐν τούτοις, κατὰ μίαν περιεργον ἱστορικὴν συγκυρίαν, πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν παρουσιάζονται διεπόμενοι ἀπὸ τὴν πλασματικὴν ταύτην σκέψιν τῆς ἀριστοτελεῖου φιλοσοφίας. Ἐλπίζω εἰς τὸ μέλλον νὰ μοῦ δοθῇ ἡ δυνατότης νὰ ἐξετάσω καὶ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα, τῆς ἐπιδρᾶσεως δηλ. τὴν ὁποῖαν ἠσκησεν ἡ περὶ ἰδιότητων διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς σύγχρονου νομικῆς ἀντιλήψεως διὰ τὴν πλάνην περὶ τὰς ιδιότητας (159).

156. Ἀριστ. Περί Γενέσεως καὶ Φθορᾶς, I, 4, 319 b 5-31. Πάντως ὡς εἶδομεν (§ 9) καὶ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὸ underlying substratum, ἡ ὕλη, παραμένει τὸ αὐτὸ. Ἄλλ' ἐνῶ ἐπὶ ἀλλοιώσεως τὸ «ὑπόστρωμα» (substratum) τὸ ὅποιον παραμένει ἀπαράλλακτον εἶναι δραστὸν, ἐπὶ φθορᾶς τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰσθήσεως ἀντιλήψεως (Fr. Solmsen, Aristotle's System of Physical World: A Comparison with his Predecessors, Ithaca (N.Y.) 1960, σ. 342).

157. Σχῆδιον Ἀστικού Κώδικος - Γενικαὶ Ἀρχαὶ (Εἰσαγγητῆς Γ. Μαριδάκης), Ἀθῆναι 1936, σ. 181. Ἄλλως τε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ οἶνος δὲν εἶναι ὅλη τοῦ ὄξους ὥστε νὰ παραμείνῃ οὗτος ὡς underlying substratum ἀμετάβλητος εἰς πάσας τὰς μεταστροφὰς τῆς οὐσίας, ἀλλ' εἶναι, ὡς καὶ τὸ ὄξος, ἀπλοῦν στοιχεῖον τῆς οὐσίας, ἔχων ὡς ὕλην τὸ ὕδωρ (Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικὰ Η, δ, 1044 b 35-1045 a 7. Βλ. ὁμως καὶ Ἀριστ. Τοπικῶν IV, V, 127 a 18-20. Πρὸς Α. Alexandri Aphrodisiensis, In Aristotelis Metaphysica Commentaria, Βερολίνον 1891, 529-21 ἐπ. καὶ Is. Husic, Matter and Form in Aristotle, Berlin 1912, σ. 32-33).

158. Τοῦτο δὲ πολλῶ μᾶλλον θὰ ἴσχυεν ἐάν λάθωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ μετὰ τὴν κολόθωσιν τοῦ πράγματος ἡ οὐσία τούτου παραμένει ὁποῖα εἶναι! (Μετὰ τὰ Φυσικὰ Δ, 27, 1024 a 16 ἐπ.).

159. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς πλάνης εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον βλ. γενικῶς von Joseph Georg Wolf, Error in römischen Vertragsrecht, 1961, (Böhlau Verlag) καὶ Pascale Voci, L'errore nel diritto romano, Milano 1937.